

А. Эргашев

филология фанлари доктори,

ҚаршиДУ, доцент

Резюме. *Ўзбек уруғларидан бири қўнғиротларнинг номланиши, эпосда тасвирланиши ёритилади.*

Таянч Сўз Ва Иборалар:*достон, Қўнғирот, уруғ, номлаш, бахши*

Ўзбекистон халқ бахшиси, Қаҳҳор Раҳимовдан ёзиб олинган “Қўнғирот” достони (1) ўзбек уруғларидан бири - қўнғиротларнинг шаклланиши, номланиши ва тарқалишини акс эттиради. Ўз уруғига мансуб қадриятлар. шажарани суриштириш ўзбекларнинг Қўнғирот уруғида бошқаларга нисбатан ҳозир ҳам кўпроқ сақланган. Хусусан, Сурхондарё-Қашқадарё вилоятларида кексалар янги учрашган кишисидан суҳбат жараёнида уруғини суруштиради. Уларга эса фақат “Қўнғирот” деб жавоб қайтариш етарли эмас, балки Қўштамғали, Вақтамғали, Хонжиғали, Ойинли ва Тортувли эканини айтиш ҳам камлик қилади. Энди уруғнинг навбатдаги бўлинишни айтгандан сўнггина суҳбатдош Қўнғирот уруғига мансублигини тан олади.

Етти авлодни суриштириш энди бошланади. Шу аснода даврадагилар бири-бирига тоға-жиян, амаки, бўла (холабачча) тарзида қариндош бўлиб чиқади. Бу ҳудудда Қўнғирот уруғи вакиллари узоқ ва узун силсила бўлиб боғланадики, бошқа ўзбек уруғларида бу ҳол деярли унутилган.

Гап Қўнғирот уруғи ҳақида кетаётган экан, бу достон оғзакиликка асосланган бадий асар бўлгани учун унда аниқлик, илмийлик йўқ дегани эмас. Ҳатто илмийлик асосида ёшларга қадриятлар ҳақида маълумот беришга ваъда бериб ёзилган илмий рисолаларда бор илмийлик, аниқлик бузилиб, сохта маълумотлар баён этилаётганда, “Қўнғирот” достонидаги ҳаётийлик, реаллик муҳимдир. Зеро, унинг ижрочиси олий маълумотли эканини, 40 йилдан ошиқ фурсатда адабиёт, тарих, халқ маънавиятини мунтазам ўрганиб келаётганини қайд этган ҳолда, Қўнғирот достонидаги, Қўнғирот уруғлари ҳақидаги далилларни биргина асар Э. Холиқов, М. Лафасов ва М. Рустамовларнинг “Меросимиз илдизлари”[2] номли илмий рисоласидаги далиллар билан таққослаймиз.

Ўзбек уруғларининг 92 талигини шу соҳа бўйича махсус тадқиқотлар олиб борган Кармишева, Х. Дониёров каби олимлар ҳам тасдиқлайди. “Меросимиз илдизлари” рисоласи муаллифлари ёзади: “Қўнғиротлар бир қанча уруғ-аймоқларга бўлинган: тиламат (аслида тиломат-А. Э), маулиш (аслида мавлиш. -А. Э.), чуллик (аслида чўллик.- А.Э.), қора гурсак(аслида қора курсоқ - А.Э.) ва бошқалар. Булар ҳам ўз навбатида ўнлаб кичик уруғ- аймақлардан иборат бўлган. Биргина вахтамғали Қўнғирот уруғининг ўзи 66 гуруҳга бўлинган”.

Шу кичик парчанинг ўзида муаллифлар шунчалик чалкашлика йўл кўядики, рисолани олим кишилар ёзганига ишонмайсан ҳам. Яъни:

1.Кўнғирот уруғи дастлаб беш тармоққа (шоҳга) бўлинади: Кўштамғали, Вахтамғали, Хонжиғали, Ойинли, Тортувли (муаллифлар Вахтамғали Вахтамғали, Хонжиғали Қанчиғали, Ойинли Айинни, тарзида кўпол бузиб ҳам кўрсатилган) Шундай экан, аввало, бу беш бўлинишни (Тортувли билан) ҳисобга олмай Кўнғирот тнлауммат, маулиш ва хоқазо тарзида урукка бўлинади (3), дейиш хатодир.

2.Муаллифлар айтгандек, Вахтамғали (аслида Вахтамғали) 66 уруғга бўлинмайди, балки 16 қисмга ажралади.

Биз муаллифлар ўз рисоласида Кўнғирот уруғи ҳақида ёзганда асосли манбаларга эътибор бермаганини, шу боис бу асар шу соҳадаги илмни тўлдиришга эмас, борларини ҳам чалкаштиришга хизмат қилишини уқтирган ҳолда, бундай илмий асардан кўра, бадий асар бўлса ҳам, “Кўнғирот” достони кўпроқ илмий, аниқ маълумотлар бера олгани сабабли, фикримизни дostonга қаратамиз.

Ўзбекларнинг тўқсон икки уруғига асос солган Ўзбеклибойнинг ката ўғли Маматқулбой, бўлиб уни ёшлиқда янгалари қўйган иккинчи номи билан Ғудрайбий деб ҳам аташарди (Кўнғирот келинларининг қайнотаси, эри, эрнинг укаси, синглиси, акаси, опаси номини айтмаслик, бошқа ном билан аташ одати ҳозиргача сақланиб келмоқда). Маматқулбой Гулзода исмли катта хотинидан Қиличбой, Ўроқбой, Чўтбой номли уч ўғил, кичик хотини Кумушбибидан Алиқул Бекжон, Ҳайдар Бекжон, Жонимқул Бекжон, Мулла Муродбек номли тўрт ўғил кўради. Болалар балоғатга етавергач, катта хотини Гулзода ва уч ўғлида мол-дунёга эгалик ҳисси ошиб бораверади. Оқибатда Маматқулбой катта хотини ва тўнғич ўғлини баҳорги яйлов Олатовга тўрт отар мол бериб жўнатади. Ўзи эса Бухоро деган мамлакатга кўчиб жўнайди. Қабила бошлиғи Ҳиммат сардор Маматқул ва одамларига жой беришдан аввал пойга ўтказишни таклиф қилади. Маматқулбой кўнғир тусли отни миниб, Ҳиммат сардорнинг ўн чавандози билан пойгага қатнашади. Қараса пойгада кўнғир тусли чавандоз олдин келяпти. Одамлар: “Ким аввал келди” деб сўраганда, баковуллар:

“Кўнғир отли чавандоз ғолиб бўлди”, деб жавоб беришади. Ана шу ғолиблиги учун Ҳиммат сардор Маматқулбойга Сулувбека деган кизни тортиқ (совға) қилади. Маматқулбой ундан бир ўғил кўриб, онаси тортиқ (совға) қилингани учун номини Тортувлибой кўяди. Маматқулбой кўнғир (қизил) отда юргани, зафар қозонгани учун у билан кўчиб келганларни кўнғир (қизил) отлилар, ўзини Кўнғиротли бобо, Кўнғирот бобо деб атади.

Ана шу ўринда машҳур фольклоршунос Ҳоди Зарифовнинг Кўнғирот (уруғ номи) атамасига берган изоҳини келтириш ўринлидир. “Тарихчилар ва этнографлар “Кўнғирот” бу мўғул қабиларидан бирининг номи деб келганлар Аммо “Алпомиш” эпосидаги “Кўнғирот” термини мўғул қабиласи “Кўнғиротга” ҳеч алоқаси бўлмаган демоқчиман. Бу термин уч сўздан ташкил топган. Биринчи сўз “кўн”-қўй сўзининг

кадимий шакли, айна вақтда қабила номи. Иккинчи сўз "ғир"- кўк, чопағон, учинчиси от маъносидадир. Қабила номи "Қўнғир от" сўзидан олинган. Терминнинг иккинчи қисми "ғир" тез маъносини, кулранг, оқ-қора, кўкиш, кўк маъноларини ҳам англатади. "От" билан қўшилиб, "чопқир от", чопағон маъноларини беради. Достонлардаги "Ғирот" ҳам ҳаракат, тезлик, ҳам ранг-тусни билдиради".[3] Демак, Қўнғирот атамаси, халқдаги ҳозирги қўнғир (қизил, қизғиш) отли маъносини эмас, балки чопағон (илдам) отли қабила" маъносини англатади"(4). "Қўнғирот" достонида Маматкулбойнинг оти пойгада биринчи келгани ва уни "Қўнғирот", "Қўнғиротли" деб аташнинг ўзиёқ устоз фольклоршунос фикрларини асослайди.

Орадан йиллар ўтиб Бухоро кўрғонига ёв бостириб келганда, Ҳиммагбек сардор Қўнғирот ота (Маматкулбой) ва ўғилларидан ёрдам сўрайди. Маматкулбой ўзи жангга кирмаса ҳам, ўғиллари ва йигитларини бошлаб келиб, зафар қозонишда Ҳиммагбекка кўмаклашади. Ҳиммагбек ғолибларни тақдирлар экан, Маматкулбой (Қўнғирот ота)нинг катта ўғли Аликул Бекжонга кўш тамға (муҳр, штамп) босилган ёрлик ва сонига кўштамға босилган от тортиқ қилди. Иккинчи ўғли Жоникул Бекжонга : “Ҳали бу вақтинчалик тортиқ, яна қахрамонлик кўрсатса, давомини Аликул Бекжонникидай оширамиз”, -деб вақтинчалик босилган бир тамғали ёрлик ва бир тамға босилган от инъом қилди. Учунчи ўғил Ҳайдаркул Бекжонга Ҳиммагбекка ўзининг Хонжиғаси (хонлик белгиси) эсдалик деб кийгизди. Тўртинчи ўғил Муродбой билан кенжа ўғил Тортувлибекка бир-бир от совға қилиб, бекликнинг ёрлиғини бермади.

Қўнғирот ота пири Авлиёхондан Ҳиммагбекнинг ўғилларига берган тортиқлари ва кейинги авлоди шажарасини сўраганда, Авлиёхон пир шундай тафсиқлаб берди:

Бухоро беги Аликул Бекжонга кўштамғали от тортиқ қилибди: Энди Аликулнинг уллари Кўштамғали шохига, Жоникул Бекжонга вақтинча тамға берган бўлса, унинг уллари Вақтамғали шохига, хон Жиғасини кийдирган учун Ҳайдаркул Бекжоннинг ўғиллари Хонжиғали шохига. Мулла Муродбой маросимдан озроқ норози бўлиб, ойниган бўлса, унинг уллари Ойинли шохига ажралади.

Тортувлибек эса ўзини тортиб юраверсин”,-деб каромат қилади. Қахҳор бахши достонда Қўнғирот уруғининг беш шоха ва олтмиш тўрт шахобчасини қуйидагича келтиради.

I.Кўштамғали (Алижон Бекжондан): 1.Тўлангит.2.Тиловат. 3.Мавлиш. 4.Қора қасмоқ 5.Кал. 6.Зомбири 7. Ўртоқи. 8.Чалика.9.Чолбачча. 10. Кўса. 11.Кўчахўр. 12.Банди-чучук (Бандикучук ҳам дейишади - А. Э) 13.Оқ пичоқ. 14. Сарви бузар.

II.Вақтамғали (ЖОНИКУЛ Бекжондан): 1. Буғажили. 2. Чўмичли. 3. Қайчили. 4. .Обоқли. 5. Ирғоқли. 6. Ғоз оёқли (Қозоёқли ҳам дейди- А. Э). 7.Қора қўнғирот. 8.Чанокли (Чангчили). 9. Уюли (уювли). 10. Хондакли (хондакли). 11.Боймоқли. 12. Ишкили. 13.Кегичли. 14. Қорақошли. 15. Очамайли. 16. Қора тамғали.

III. Хонжиғали (Ҳайдаркул Бекжондан):1.КўЛДОВЛИ. 2.Желкиллак (Жолкиллоқ). 3.Кўргуғай. 4.Молтақа. 5. Қора. 6.Туоқора. 7.Қорабувра. 8.Дуска 9.Гала. 10.Нуғай.11.ҚУЮН. 12.Чўллик. 13. Улус. 14.Қорақурсоқ.

IV. Ойинли (Мулла Муродбекдан): 1.Қовға (Қовда). 2.Қочай. 3.Қорақалпоқ. 4.Тўпор. 5. Бешбола. 6.Чуран. 7.Туркман ойинли. 8.Хожибачча. 9.Калбек. 10.Қора ойинли. 11. Оқтана. 12.Ойтамғали.

V.Тортувли. (Тортувлибекдан): 1.Тўғиз. 2.Ўр. 3. Мунка. 4.Обоқли. 5. Хуросон. 6. Чунок. Бу ана шу маълумотлар, бу тасниф халқ хотирасида барқарор ифодасини топган. Оғзаки хотирага ҳам ишонса бўлишига бу ёрқин далил. Афсуски, бизда айрим пайтлар ёлғон, нотўғри бўлса ҳам қўлзмага, яъни ёзув хотирасига ишониш, суяниш устун туради.

Қаҳҳор баҳши куйлаган “Қўнғирот” достони ўзбекларнинг йирик бир уруғининг келиб чикиши, шажараси, шу уруғ аъзоларининг фазилатларини бадий талқин этувчи, кўплаб урф-одатлар ва удумларни сақлаган, ахлоқий мезонлар кенг ёритилган асар сифатида аҳамиятлидир.

АДАБИЁТЛАР:

- 1.Қаҳҳор баҳши Раҳимов. Қўнғирот. Қарши: Насаф, 2006.
- 2.Холиқов Э. ва бошқалар "Меросимиз илдизлари".-Т.: Маънавият.2008
- 3.Кўрсатилган асар. 38-б.
- 4.Зарифов.Ҳ "Алпомиш" достонининг асосий мотивлари // “Алпомиш”- Ўзбек халқ қаҳрамонлик эпоси. -Т.: ФАН. 1999, 28-29-б